

Duivelsuitdrijvingen in Loudun en ruziënde diplomaten in Parijs: een rondreis door de Republiek der Letteren – *Henk Nellen*

Is een lange reis de beste manier om vooringenomenheid en eigendunk te bestrijden? Dat blijkt niet uit reisbeschrijvingen, want die zijn vaak subjectief in hun waardering van vreemde zeden en beroemde toeristische objecten. In zijn *Innocents abroad* beschreef Mark Twain Istanboel als een vuile, van verminkte bedelaars krioelende stad en de Aya Sophia als ‘de smerigste oude schuur in heel de heidense wereld’.¹ Er is ook het verhaal van de boer die na thuiskomst alleen nog precies wist te vertellen hoe de gewassen er in de door hem bezochte streek hadden voorgestaan. De volgende reisbeschrijving is eveneens eenzijdig, want het betreft een studie op basis van een persoonlijke keuze uit materiaal dat ik in de afgelopen dertig jaar bijeen heb gebracht. Door uiteenlopende thema’s aan elkaar te knopen wil ik laten zien hoe hecht zeventiende-eeuwse mensenlevens met elkaar verbonden waren in een voortdurend intensief proces van aantrekken en afstoten. Dat geldt zeker voor geleerde kringen, waar communicatie en kennisoverdracht als een heilige missie werden opgevat. Ik volg de grillige verbindingslijn tussen de in de titel vermelde plaatsnamen, maar ik begin bij de Engels-Amerikaanse schrijver Aldous Huxley.

Huxley is vooral bekend als de auteur van *Brave New World*, een utopische beschrijving van de metropool Londen in het jaar 2540. Waarschijnlijk weet u ook dat het beatgroepje The Doors zijn naam aan een van Huxley’s andere boeken heeft ontleend. Minder bekend is dat hij een prachtige historische roman over duivelsuitdrijvingen op zijn naam heeft staan, *The devils of Loudun*. In de jaren dertig van de zeventiende eeuw was de provincieplaats Loudun in de Franse Poitou het toneel van een geruchtmakende affaire die in veel geleerdencorrespondenties werd besproken.² De sleutelfiguur heette Urbain Grandier, priester van de kerk Saint-Pierre-du-Marché. Met zijn statige postuur, grote zwarte ogen, gesoigneerd baardje en overvloedige lokken onder een parmantige bonnet zag Grandier er goed uit. Hij richtte zijn aandacht bij voorkeur op de aantrekkelijkste parochianen en zette de zielzorg dan vaak in bed voort. Behalve veel ergernis verwekte hij zo ook een kind bij de jonge dochter van een plaatselijke magistraat, de officier van justitie Louis Trincant. Huxley geeft een indringende beschrijving van de verleidingstrucs die Grandier toepaste op het arme meisje, een mengsel van jeugdige gratie en bakvisachtige onbeholpenheid. Samen lazen ze Latijnse verzen als:

¹ Mark Twain, *The innocents abroad*, New York (Airmont Books) 1967, hoofdstuk 33, 241-242: ‘the rustiest old barn in heathendom’. De eerste uitgave dateert van 1869.

² Een goede beschrijving van de affaire, met een evaluatie van de belangrijkste literatuur, is te vinden in: R. Rapley, *A Case of Witchcraft. The Trial of Urbain Grandier*, Manchester 1998. Aldous Huxley publiceerde *Brave New World* in 1932, *The Devils of Loudun* in 1952, en *The Doors of Perception* in 1954.

Vivunt in Venerem frondes omnisque vicissim
 felix arbor amat; nutant ad mutua palmae
 foedera, populeo suspirat populus ictu
 et platani platanis alnoque adsibilat alnus.³

Het gebladerte leeft voor de liefde, en op zijn tijd heeft iedere gelukkige boom lief: de palmen buigen naar elkaar in wederzijdse genegenheid, vol verlangen ruist de populier voor de populier, de platanen fluisteren naar de platanen en de els naar de els.

En:

Turpe senex miles, turpe senilis amor.⁴

Het past de grijsaard niet soldaat te zijn of verliefd te worden.

Toen het meisje haar gewetenloze minnaar toevertrouwde dat ze een kind van hem droeg, verbrak hij plompverloren de relatie. Terwijl Grandier zijn vaderschap loochende, moest Trincant haastig een huwelijk met een andere stadgenoot regelen, want hij wilde de reputatie van zijn dochter redden. Arrogant en pervers eiste Grandier enkele jaren later het recht op om een tweede kind van zijn ex-geliefde te dopen. Hij kon prachtig preken en hij bezat ook een grote eruditie die hem in staat stelde een gedegen verhandeling tegen het priestercelibaat te schrijven. Naar 1 Corinthiërs 7,9 betoogde hij dat het beter was te trouwen dan van begeerte te branden, maar met zijn ongepaste optreden riep hij het ongeluk natuurlijk over zich af. Er ontstond een machtig, door Louis Trincant geleid verbond van tegenstanders die hem uit de weg wilden ruimen. Huxley tekent Grandier als een representant van het mensentype dat het conflict opzoekt omdat het maar moeilijk kan leven zonder een fikse dosis adrenaline in het bloed. Steeds was Grandier dрист en hooghartig te werk gegaan. Hij ontzag zich niet de destijds nog onbekende bisschop van Luçon tegen de haren in te strijken door hem de voorrang in een kerkelijke processie te weigeren. Weldra ontpopte de bisschop van Luçon zich onder de naam kardinaal de Richelieu tot een oppermachtig en geducht staatsman. Desondanks uitte Grandier zoveel kritiek op de kardinaal dat een fel pamflet tegen diens bewind meteen aan hem werd toegeschreven.

Met de nonnen van het Ursulinenklooster in Loudun had Grandier nooit omgang gehad. Een verzoek van de gebochelde priorin Johanna van de Engelen hun geestelijke leidsman te worden legde hij naast zich neer, want hij bood

³ Claudianus, *Carmina maiora* (Epithalamium) 10.65-68.

⁴ Ovidius, *Amores* 1.9.4.

liever elders pastorale hulp. Toch werd hij als gevolg van de handige aanpak van de door zijn vijanden aangestuurde exorcisten meteen als de grote schuldige aangemerkt, toen zeven of acht Ursulinen ernstige tekenen van bezetenheid gingen vertonen. Asmodeus, Leviathan en andere duivels waren de lichamen van de nonnen binnengetreten. Tijdens bijeenkomsten in de kloosterkapel gaven zij nu dagelijks, onder toeloop van steeds meer geïnteresseerde stedelingen, op onbetamelijke wijze van hun aanwezigheid blijk. De duivels vervulden hun slachtoffers van een obscene begeerte naar Grandier. Ook veroorzaakten zij stuiptrekkingen die met tandengeknars, gejammer en de grofste godslasteringen gepaard gingen. Die lasteringen werden geuit in een merkwaardig potjeslatijn, zodat spotters weldra beweerden dat de duivels van Loudun het niet verder dan de derde klas hadden geschopt.⁵ Maar uit de verklaringen van de nonnen kon wel worden opgemaakt dat Grandier hen betoverd had door een pact met de duivel te sluiten. Deze beschuldiging viel in vruchtbare aarde, want kort daarvoor had een zware pestepidemie de geesten van de uitgedunde bevolking voor verhalen over duivelskunsten rijp gemaakt. Bovendien sympathiseerde Grandier met de Hugenootse factie, die hardnekkig verzet bood toen Richelieu in het kader van zijn centralisatiepolitiek de stad Loudun van haar muren en vestingtoren wilde ontdoen. De affaire Grandier was doortrokken van politieke en religieuze controverses. Zo wilde de rooms-katholieke geestelijkheid ook de in protestantse kringen gebruikelijke afkeer van wondergeloof te schande maken en aantonen dat de tovenaarskunst van hun losbandige collega alleen met een officiële, door de Kerk bekrachtigde duivelsuitbanning bestreden kon worden.

Urbain Grandier had zich tegen de overheid gekeerd en nu moest hij zijn onvoorzichtigheid duur bekopen. Onder de deskundige leiding van de door Richelieu afgevaardigde jurist Jean de Laubardemont werd er een proces gehouden dat ook volgens veel tijdgenoten tegen het geldende recht indruiste. De lange, kale en bijziende Laubardemont was een serviele en autoritaire intrigant, die Huxley heel sterk deed denken aan een figuur in Dickens' roman *David Copperfield*, Uriah Heep. Nadat Laubardemont eerst voor de ontmanteling van Loudun had gezorgd, wikkelde hij de nieuwe klus gewetenloos af, misschien ook wel omdat hij familie in het klooster had. Zijn bewijsmateriaal was alleen gebaseerd op de verklaringen van de behekste nonnen, die door de duivelbezweerders tegen Grandier waren opgezet en zelfs met hem werden geconfronteerd. Ondanks dat Grandier vreselijk werd gemarteld, weigerde hij te bekennen en het vonnis te ondertekenen. Lopen kon hij niet meer, want zijn botten waren gekraakt, en daarom werd hij na afloop van het proces in een optocht rondgezeuld langs alle plaatsen waar hij ooit gezondigd had. Volledig kaalgeschoren en in lompen gehuld stierf hij op 18

⁵ Tallemant des Réaux, *Historiettes*, ed. A. Adam, Parijs 1960-1961 (Bibliothèque de la Pléiade), dl. I, p. 296.

augustus 1634 op de brandstapel. Zelfs de gunst van een wurging vooraf werd hem niet verleend. Het spektakel vond plaats onder belangstelling van een grote menigte, die de middenstand van Loudun al dagenlang aan ongekende winsten had geholpen. Louis Trincant en zijn dochter keken toe vanuit een venster dichtbij de brandstapel. Vreemd genoeg hield de bezetenheid van de kloosterzusters na de executie nog jaren aan. Tot groot vermaak van talloze nieuwsgierigen zorgden zij onder leiding van de exorcisten voor schandaleuze tonelen, want al vóór Grandiers veroordeling werden er bij toerbeurt ook geestuitdrijvingen in de grote stadskerken georganiseerd. Volgens Huxley hadden de sessies vaak veel weg van een bordeel of berenkuil.

Grandier is niet de enige bekende burger uit Loudun. In de zeventiende eeuw kon ook een stadgenoot, de priester-astronoom Ismael Boulliau, zich in een zekere faam verheugen, want ondanks zijn geestelijke status had hij de moed, kort na de veroordeling van Galileo Galilei, het heliocentrische of Copernicaanse wereldbeeld in publicaties te verdedigen. Ook schreef hij over de affaire Grandier een brief waarin hij de rechtmatigheid van de beschuldigingen aan het adres van Grandier betwistte.⁶ Boulliau verwees naar Thomas van Aquino, die op gezag van de Heilige Chrysostomus stelde: ‘Daemoni, etiam vera dicenti, non est credendum’. Bovendien verwierp een decreet van het Parlement van Parijs processen-verbaal die tijdens uitdrijvingen waren opgesteld.⁷ Uit deze bronnen bleek dus onomstotelijk dat het goddeloos en verfoeilijk was aan te nemen dat de duivel, als hij door een bevoegd exorcist onder druk werd gezet, de waarheid sprak. Volgens Boulliau werd zo de deur geopend voor ongegronde laster, de ruïnering van onschuldige mensen en de vernietiging van het katholieke geloof. Eenzelfde aanval op de rechtsgang ondernam een Schotse arts, hoogleraar in de filosofie aan de theologische faculteit van de protestantse academie te Saumur, Marc Duncan. In zijn anoniem gepubliceerde *Discours de la possession* uit 1634 gaf hij aan de gebeurtenissen een natuurlijke verklaring; het ging bij die arme zusters om een pathologische aandoening, er was sprake van melancholie of ‘furor uterinus’. Met zijn boekje probeerde Duncan een gebrek aan moed te compenseren, want eerder was hij door de officier van justitie Laubardemont gedwongen een

⁶ Zie H.J.M. Nellen, *Ismaël Boulliau (1605-1694), astronome, épistolier, nouvelliste et intermédiaire scientifique, ses rapports avec les milieux du ‘Libertinage érudit’*, Amsterdam etc. 1994, 37-44.

⁷ ‘Daemoni, etiam vera dicenti, non est credendum.’ A. Huxley, *The devils of Loudun*, Penguin Pockets 1973, zesde hoofdstuk, p. 153-154, verwijst naar de Heilige Thomas (boek 22, vraag 9, artikel 22). Maar dit citaat is niet te vinden in zijn werken. Wel trof ik een overeenkomstige uitspraak aan in de *Summa theologiae*, Secunda secundae, quaestio 95, articulus 4, conclusio, met een verwijzing naar de kerkvader Athanasius, die commentaar geeft op Lucas 4: 35. Voor de passage in Athanasius, zie Migne, *Patrologia Graeca* 26, kol. 881-884 (651): ‘Vita Sancti Antonii’, 25-26. Het decreet van het parlement van Parijs dateerde volgens Huxley uit 1610, volgens Rapley uit 1620.

verklaring te ondertekenen waaruit volgde dat Grandier wel degelijk schuld aan de beheksing van de nonnen had gehad.⁸

Saumur ligt hemelsbreed zo'n dertig kilometer van Loudun. De academie in Saumur kan gezien worden als het progressieve bolwerk binnen het Franse calvinisme, waar gezaghebbende theologen vernieuwende werken de wereld instuurden. Moïse Amyraut was er druk in de weer met de ontwikkeling van een compromisstelsel dat de harde genadeleer van Calvijn moest afdempen zonder in de goddeloze frivoliteit van het rekkelijke arminianisme te vervallen. De academie is in deze tijd ook al bekend vanwege de colleges en publicaties van Louis Cappel, die aan de studie van het Oude Testament een radicale wending gaf door aan te tonen dat de sacrosancte Hebreeuwse tekst fouten vertoonde die terug te voeren waren op een gebrekkige overlevering.⁹ De Nederlandse balling Hugo Grotius, een volbloed arminiaan en vanaf 1635 ambassadeur namens Zweden in Parijs, moest van Amyraut niets hebben, maar hij steunde Cappel.¹⁰ Hij wisselde enkele brieven met hem en hielp hem op diens zoektocht naar een uitgever voor zijn geschrift *Critica sacra*, dat al in 1634 gereed was, maar vanwege zijn controversiële aard eerst in 1650 te Parijs verscheen. Daarvoor had Grotius al positief geoordeeld over *Arcanum punctationis revelatum* (1624). Zelf was Grotius een exegeet van nog progressievere snit, want in zijn Bijbel-annotaties ging hij op zoek naar het geloofsleven van de vroegste kerk, die hij als een blauwdruk voor een verenigde christenheid zag. Daarmee zette hij zich af tegen orthodoxe theologen die de Bijbel alleen gebruikten om hun eigen dogmatische richting te verdedigen.

Grotius is bekend geweest met de kwestie van de beheksing. Hij prees het boekje van Marc Duncan,¹¹ misschien ook omdat hij ingelicht werd door de priester Boulliau, met wie hij bevriend raakte. Beide geleerden, Grotius en Boulliau, frequenteerden het belangrijkste geleerdengEZELschap van Parijs, het Cabinet Dupuy, ook wel genoemd – soms zelfs met enige spot – de 'Academia puteana'. Dit eerbiedwaardige mannengEZELschap legde zich op de particuliere wetenschapsbeoefening toe. Veel van zijn leden lieten zich bij de studie niet weerhouden door gevestigde godsdienstige, politieke en morele normen, maar zochten de grenzen van het maatschappelijk betamelijke op. Zo hielp Boulliau Grotius bij de redactie van een uiterst controversieel geschrift over de antichrist.

⁸ R. Pintard, *Le libertinage érudit dans la première moitié du XVIIe siècle*, Parijs 1943, 221-222: met zijn vakgenoot Claude Quillet ondertekende Duncan een proces-verbaal dat, zonder over de bovennatuurlijke oorzaken van de beheksing een uitspraak te doen, Laubardemont een machtig wapen in handen speelde voor 'son oeuvre de police et de propagande'.

⁹ F. Laplanche, *L'Écriture, le sacré et l'histoire: érudits et politiques protestants devant la Bible en France au XVIIe siècle*, Amsterdam, etc. 1986, 212-220 en 224-242.

¹⁰ H. Nellen, *Hugo de Groot, een leven in strijd om de vrede (1583-1645)*, Amsterdam 2007, 296-297, 424-425 en 512.

¹¹ *Briefwisseling van Hugo Grotius*, ed. P.C. Molhuysen, B.L. Meulenbroek, P.P. Witkam, H.J.M. Nellen en C.M. Ridderikhoff, Den Haag 1928-2001 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie), dl. XV, no. 6949. Deze reeks wordt hierna aangehaald als *BW*.

Boulliau toonde zich ook geïnteresseerd in de sociniaanse tendensen van Grotius' Bijbelverklaring.¹² Op zijn beurt was Grotius betrokken bij een anonieme publicatie van Boulliau, de *Philolaus*. Philolaus van Croton, een volgeling van Pythagoras uit de vijfde eeuw voor Christus, staat bekend als een verdediger van het heliocentrisme. Deze titel voor een astronomische studie was dus vrij doorzichtig en daarom besloot Boulliau uit verdere voorzorg het manuscript in het geheim naar Amsterdam te verzenden, waar de drukker Willem Jansz Blaeu geen bezwaren tegen uitgave bleek te hebben. Die bezwaren zag Grotius evenmin, want hij diende als hulpvaardig tussenpersoon in het contact dat trouwens over veel schijven liep: ook de vooraanstaande geleerden Caspar Barlaeus, Gerardus Joannes Vossius, Claude Saumaise en Martinus Hortensius verleenden assistentie. Blaeu is wel met een schildpad vergeleken, want hij nam veel opdrachten aan en moest dus de auteurs vaak lang laten wachten, op de eerste plaats Grotius, die veel eigen manuscripten aanleverde. Pas aan het einde van 1638 zag de *Philolaus* het licht.¹³ Veel rumoer verwekte het boek niet, want in Boulliau's systeem stond de zon weliswaar in het midden, maar omdat de bewijisvoering op ingewikkelde mathematische berekeningen gebaseerd was, kon niemand er echt aanstoot aan nemen.

Grotius stimuleerde Boulliau ook tot de publicatie van een geschrift over de aard van het licht, *De natura lucis*, een studie die in 1637 te Parijs verscheen.¹⁴ Hierin verdedigde de auteur heel revolutionair dat het licht het midden hield tussen een 'substantie' en een 'accidens'. Deze stelling klinkt ons modern in de oren, omdat zij een bevestiging is van de opvatting, onlangs nog verdedigd in de NRC, dat het licht een medium tussen deeltjes en golfbewegingen vormt.¹⁵ Maar toen de nog onbekende filosoof René Descartes het boek vluchtig doorbladerde en de stelling toevallig onder ogen kreeg, barstte hij naar eigen zeggen in lachen uit. Meteen daarop sloeg hij het boek weer dicht, want hij was gepikeerd, vooral ook omdat Boulliau hem in een begeleidend commentaar op de atoomleer in het *Discours de la méthode* had vergeleken met

¹² P. Leroy, *Le dernier voyage à Paris et en Bourgogne (1640-1643) du réformé Claude Saumaise*, Amsterdam-Maarssen 1983, p. 238. Grotius' aantekeningen op de Bijbel verschenen in de periode 1641-1650: *Annotiones in Novum Testamentum*, Amsterdam (Blaeu) 1641; Parijs (Pelé) 1646, en Parijs (Pepingué en Maucroy) 1650; *Annotata ad Vetus Testamentum*, Parijs (Sébastien Cramoisy) 1644.

¹³ [Ismael Boulliau,] *Philolai sive dissertationis de vero systemate mundi libri IV*, Amsterdam (Blaeu) 1639.

¹⁴ *De natura lucis*, Parijs 1638 [= 1637].

¹⁵ NRC, 2 en 3 juni 2007, p. 45, bijlage 'Wetenschap en Onderwijs', onder het kopje 'Wat is licht?' staat hier uitgelegd: 'Om het gedrag van licht te beschrijven is het vaak handig om licht als golven te zien, of als reizend in banen. Maar bij absorptie bijvoorbeeld werkt het beter om licht te beschrijven in termen van goed gedefinieerde energiepakketjes. Bij elke golflengte hoort immers een eigen energie. Zo'n energieblobje is in feite een deeltje zonder massa.'

Democritus, de lachende filosoof.¹⁶ Het verhaal verspreidde zich in de Republiek der Letteren, maar Boulliau liet zich door deze negatieve reclame niet ontmoedigen. Nog weer later zou hij openlijk uitkomen voor zijn afwijzing van het oude wereldbeeld, in een grote, onder eigen naam te Parijs gepubliceerde vervolgstudie, de *Astronomia philolaica*, die in de zomer van 1645 verscheen. Kort daarop vertrok hij voor een reis naar Venetië, waar hij in september vernam dat zijn vriend Hugo Grotius op zijn terugreis vanuit Zweden te Rostock was overleden. In Parijs had de ambassadeur volgens Boulliau nog een atletische gezondheid getoond en nu bleek opeens dat hij het loodje had gelegd. Boulliau betreurde dit harde lot: Grotius, een van de mooiste ornamenten van de letteren en de wetenschap, was het slachtoffer geworden van het gekonkel aan het Zweedse hof. Zijn geval toonde nog eens aan dat men ondanks trouwe dienst vaak zonder pardon werd afgedankt.¹⁷

Boulliau kende Grotius goed genoeg om te weten dat diens carrière over doornen en distels was gegaan. Een geruchtmakende affaire die het einde van Grotius' loopbaan in de diplomatie markeerde, was de competentiestrijd met Marc Duncan de Cerisantes, de gelijknamige zoon van de hiervoor al genoemde Schotse hoogleraar te Saumur. Wanneer de Zweedse regering Grotius in de persoon van Marc Duncan de Cerisantes een collega-diplomaat op zijn dak stuurt, zet hij meteen zijn stekels op, waardoor hij in een ordinaire concurrentiestrijd verwickeld raakt. Nu was die Cerisantes beslist geen aardige collega, maar een echte snob en gelukzoeker; de toevoeging van de fantasienaam 'De Cerisantes' duidde daar al op. Ooit had hij bij een jonge edelman, Louis du Vigean, markies van Fors, als huisleraar gediend, maar toen zijn pupil het leger inging, was hij hem in dit gevaarlijke beroep gevolgd. Nadat Louis bij een belegering gesneuveld was, had Cerisantes, gewapend met een welwillende aanbevelingsbrief van Hugo Grotius, in Zweden emplooi gevonden.¹⁸ In 1644 keerde hij als resident en raadsman van de Zweedse koningin Christina in Parijs terug om de Franse regering uit te leggen waarom haar bondgenoot Zweden onverhoeds een oorlog tegen Denemarken begonnen was. Hij zag er knap uit, maakte ver boven zijn stand lichtzinnige dames het hof en liet zich te Parijs rondrijden in een sjeke koets die door vier paarden getrokken werd. In de protestantse kerk van Charenton nam hij op een met goud bestikt kussen plaats. Tijdens de dienst kreeg hij daar Charlotte Bigot in het oog, een knappe courtesane, die bekend stond onder de troetelnaam 'Lolo'. Volgens de chroniqueur Tallemant des Réaux had zij soms wel vijftien vrijers tegelijk over de vloer. Zij was piepjong toen zij trouwde met een lompe man. Tijdens de eerste huwelijksnacht had zij het zwaar te verduren. De volgende

¹⁶ Nellen, *Ismaël Boulliau*, 73-75.

¹⁷ Parijs, Bibliothèque nationale de France, Collection Dupuy 18, fol. 21v, Boulliau aan Jacques Dupuy, 14 oktober 1645, geciteerd in Nellen, *Ismaël Boulliau*, p. 341.

¹⁸ *BW XIV*, no. 6110, aan A. Oxenstierna, 28 februari 1643. Tallemant des Réaux kende deze brief: *Historiettes II*, p. 407.

ochtend bezwoer zij haar familie dat ze wel nooit als een meisje van plezier door het leven zou gaan, maar zij bezat een vrolijke natuur en daarom was zij haar belofte al na acht dagen vergeten. Voor deze schoonheid schreef Cerisantes een Latijnse ode, waarin hij het betreunde dat zij in de kerk haar appelwangen, haardos, twinkelogen, parelwitte tanden en blanke boezem verborgen hield achter een sluier en met spelden vastgezet linnen. Dat moet voor hem onverdraaglijk zijn geweest, want Tallemant beschrijft ook hoe Lolo te Charenton gezicht, hals en arm aan de blik van een andere minnaar blootstelde door op afgesproken tekens haar handschoen uit te trekken, haar kledij te verschikken of haar neus te snuiten.¹⁹

In het diplomatieke overleg weigerde Cerisantes harmonieus samen te werken, dit tot ergernis van Grotius, die zich benadeeld voelde en daarom zijn collega in tal van brieven, ook aan de Zweedse superieuren, doelbewust zwart maakte. Cerisantes zou een over de post aan Grotius geadresseerde portretgravure van koningin Christina hebben ingepikt, vervolgens naar aanleiding van deze gravure een Latijnse ode hebben geschreven en dit fraai gedrukte gedicht ten slotte met veel bombarie aan de Franse eerste minister Jules Mazarin hebben aangeboden. Grotius vermeldde het gedicht herhaaldelijk in zijn brieven en dat deed hij, zoals te verwachten was, op heel negatieve wijze. Er is mij slechts één gedrukt exemplaar bekend, bewaard in de Franse Nationale Bibliotheek, een luxe uitgave uit 1645 door de Parijse koninklijke drukker Sébastien Cramoisy, die ook Grotius' noten op het Oude Testament had gedrukt.²⁰ Het gaat om een ode van 114 regels in Horatiaanse trant, een Asclepiadeïsch vers (afwisselend een glyconeus en een asclepiadeus minor).²¹

¹⁹ Tallemant des Réaux, *Historiettes* II, 422-423. Zie voor deze ode ook G. Mongrédien, 'Un original de l'Hôtel de Rambouillet. La vie aventureuse de Cérissant, poète latin', in: *Revue d'Histoire littéraire de la France* 36 (1929), 495-496. Hieronder volgen de laatste twee strofen van deze ode, met de opmerking dat me niet helemaal duidelijk is hoe die vertaald moeten worden. Het handschrift bevindt zich in Parijs, Bibliothèque de l'Institut, Manuscrits Godefroy 217, fol. 300.

[...]
 Quid duplex niveos impositum sinus
 Multa linteorum stringit acicula?
 Si discrimine parvo
 Trans paret geminus tumor.

Qui nunc tensa iubet tendere lintea,
 Quum se tollit ovans pectore nobili
 Et nunc lene residens
 Secum lintea deprimit.

²⁰ Marc Duncan de Cerisantes († ca. 15 februari 1648), *Ode ad eminentissimum cardinalem Iulium Mazarinum, in serenissimae ... principis Christinae Suecorum, Gothorum et Vandalorum reginae effigiem ipsi donatam*, Parijs (Sébastien Cramoisy) 1645 (Parijs, BnF, Yc-139).

²¹ Het schema van deze versmaat is:

In het gedicht verschijnt Christina als een waardig opvolgster van haar vader Gustaaf Adolf, de beroemde protestantse condottiere. Christina was volgens de ode een echte amazone, krijgshaftig, sportief en volleerd in de jacht, maar ook trouw als bondgenote, bevallig van postuur en geïnteresseerd in kunsten en wetenschappen.

Het gedicht was natuurlijk bedoeld als een persoonlijke reclame voor Cerisantes. Op deze manier werkte de dichter aan zijn status en reputatie, wat wel blijkt uit het feit dat één van Grotius' correspondenten in de Republiek, Harald Appelboom, zich het boekwerkje vanuit Parijs per post liet opsturen. Het kwam hem op vijf gulden portokosten te staan.²² Op 18 februari 1645 schreef Grotius in een brief aan dezelfde Appelboom over het gedicht: 'Ik kan niet goedkeuren dat de dichter kardinaal Mazarin de staart heeft afgehakt. Daar houden kardinalen niet van.' ('Ego illud non probo, quod cardinali Mazarino caudam amputavit. Non amant hoc cardinales.') Indertijd, toen Corrie Ridderikhoff en ik deze brief voor uitgave bewerkten, drong de betekenis van deze uithaal naar Cerisantes niet tot ons door, om de eenvoudige reden dat we geen kennis van het gedicht hadden genomen. Eén blik op het begin van de tekst volstaat nu om te begrijpen wat Grotius bedoelde:

Haec est, maxime Mazari,
 Quo non consiliis dignior arbiter
 Ingentem puerum regit,
 Haec est effigies Virginis inclytæ,
 Tanti quæ Patris aemula
 Cunis egrediens contudit hostium
 Sublatos male spiritus
 Cum Gustavus humum corpore presserat.

Allergrootste Mazarin, in vergelijking met wie er geen geschiktere leidsman voor een machtige jonge vorst bestaat, zie hier een portret van een beroemde maagd, die als mededingster van een groot vader nu de kindertijd heeft afgesloten en de overmoed van de vijand heeft afgestraft, nadat Gustaaf Adolf met zijn dode lichaam de aarde had bedrukt.

Om aan de dwang van de specifieke, Horatiaanse versvoet te beantwoorden, had de dichter enigszins verkrampd de moeilijke naam Mazarinus of Mazarini verkleind tot 'Mazari', en daar zit hem dus de kneep, of liever gezegd de afgehakte staart! Bijkomende complicatie was dat het in Dresden bewaarde origineel van de brief aan Appelboom waterschade vertoont. Meestal heeft dat voor de lectuur van de codex in Dresden geen gevolg. Maar juist dit geval vormt de uitzondering, omdat Grotius het woord 'Mazarino' in de zinsnede 'Mazarino caudam amputavit' aan de rechterkantlijn schreef. Het briefpapier is daar gerafeld en afgebroken, zodat met recht gezegd kan worden dat de kardinaal in ongewilde ironie opnieuw een staartje kleiner wordt gemaakt. In de grap over de kardinaal heeft misschien meegespeeld dat het woord 'cauda' of

---UU-UU

---UU-||-UU-UU

²² BW XVI, no. 7305, van H. Appelboom, 7 februari 1645.

‘staart’ in erotische poëzie vaak op het mannelijke lid duidt.²³ In ieder geval had Grotius er plezier in het gedicht af te kraken. Hij signaleerde in de ode ook fouten tegen de versmaat en berichtte broer Willem dat de dichter hierom in Parijs als een dilettant werd uitgelachen. Die fouten tegen de versmaat betroffen de woorden *Thermōdon* en *Orīthīa*, die door de dichter verkeerd waren gescandeerd. Zulke fouten zou Cerisantes eigenlijk bij zijn leerlingen nooit door de vingers hebben mogen zien, aldus Grotius:²⁴

Nunc sublimis equum regit,
 Et quodcumque boni temporis est super,
 Venatu assiduo terit,
 Aut ursum nivea transadigens manu,
 Aut cervum canibus premens,
 Aut ipso volucres deiiciens polo.
 Perque altas graditur nives,
 Et concreta gelu transvolat aequora,
 Decertans Aquilonibus,
 Qualem nec solidus frigore Thermodon
 Cognatam Orithiam tulit.

Nu ment zij trots haar paard, en al wat er aan vrije tijd resteert, benut zij ijverig voor de jacht. Of zij doorboort met sneeuw witte hand de beer, of zij jaagt met haar honden het hert op, of zij haalt het gevogelte uit het luchtruim neer. En zij gaat voort over hoge sneeuwvelden en zij snelt over door de vrieskou bevroren watervlaktes, terwijl zij met de noordenwind te kampen heeft, zoals de nog niet bevroren Thermodon de aan haar verwante Orithya gedragen heeft.

Grotius' broer Willem, die de ergernissen van Grotius in zijn antwoordbrieven steeds probeerde af te zwakken, gaf commentaar op dit verwijt aan Cerisantes. Willem liefhebberde zelf ook in de Latijnse dichtkunst en daarom is zijn getuigenis wel interessant. Dat Cerisantes het portret achterover had gedrukt was natuurlijk verkeerd, maar feit bleef dat slechts weinig dichters zich om de regels van de versleer bekommerden en hiertegen dus vaak zondigden, zodat het geen wonder was dat Cerisantes bij enkele eigennamen in de fout was gegaan.²⁵ Grotius reactie was heel streng. Wie de regels van de prosodie overtrad en in Griekse eigennamen negeerde wat alle Grieken hadden gerespecteerd, die stond in Parijs voor gek.²⁶ Grotius had zijn hart weer eens gelucht, want de druiven waren zuur: uiteindelijk moest hij voor Cerisantes het veld ruimen. Maar ook met deze operette-figuur zou het niet goed aflopen. Voordat hij gebukt onder schulden in Franse krijgsmacht ging, werd hij katholiek. Zelfs wilde hij priester worden. Een overgang naar de islam wees hij af, alleen omdat een besnijdenis te pijnlijk zou zijn. In 1648 overleed hij in Napels aan gangreen, een infectieziekte

²³ Harm-Jan van Dam (Vrije Universiteit, Amsterdam) wees mij op deze betekenis van het woord ‘cauda’.

²⁴ *BW XVI*, no. 7319, aan W. de Groot, 18 februari 1645. Zie ook *BW XVI*, no. 7296, aan A. Oxenstierna, 4 februari 1645.

²⁵ *BW XVI*, no. 7338, dd. 27 februari 1645.

²⁶ *BW XVI*, no. 7357, dd. 11 maart 1645: ‘Qui leges carminum non curant et in nominibus Graecis non observant ea quae Graeci omnes observarunt, hic certe ridentur.’

die ook als koudvuur of wondkoorts bekend staat. Hoewel Cerisantes tijdens een schermutseling haastig dekking had gezocht, was hij onverhoopt door een musketschot aan zijn grote teen gewond geraakt. Die toedracht vond hij weinig heroïsch. Daarom betreurde hij het in een laatste brief dat hij helaas niet in de hiel was getroffen. Was dat het geval geweest, dan had hij als een tweede Achilles kunnen sterven.

Zo ben ik via Loudun, Saumur en Parijs uiteindelijk bij een graf in Napels uitgekomen. Op mijn rondreis door de Republiek der Letteren heb ik behalve veel brieven ook enkele regels Neolatijnse poëzie besproken; hopelijk heb ik aangetoond dat dit studiemateriaal inzicht geeft in het optreden van geleerden die op een of andere manier verwickeld raakten in conflicten met de wereldlijke overheid, de kerk of collega-geleerden. Vooral het briefverkeer bevat informatie over deze confrontaties, omdat – veel meer nog dan in gedrukte werken – ruzies per brief verwekt, onderhouden en gestimuleerd werden. Er was in het briefverkeer geen rechtstreekse tweestrijd, want vijanden correspondeerden niet met elkaar, maar de brief diende als belangrijk middel om samen te spannen en de overwinning in het conflict veilig te stellen. Anders dan in de Romantiek schuwde de geleerde zeventiende-eeuwse briefschrijver zielerorselen, innerlijke fricties en hartstochtelijke ontboezemingen. Hij gebruikte de brief om nieuws door te geven, zijn status te bevorderen en zijn netwerk uit te bouwen. Volgens de regels van de retorica spitste hij inhoud, stijl en toon van de brief toe op zijn correspondent, maar als de gelegenheid zich voordeed, liet hij niet na zijn vijanden te schaden en zichzelf in de hoogte te steken; een Neolatijns gedicht kon daarbij goed helpen, natuurlijk op voorwaarde dat het naar de regels geschreven was.